

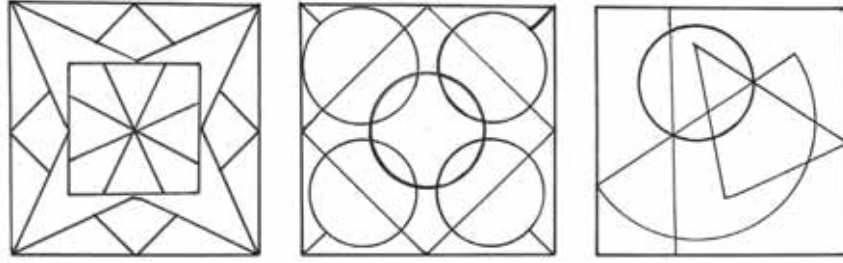
ભાતચિત્ર એટલે ‘સુશોભનની કલા’

ભાતનો ઉપયોગ અનેક વસ્તુઓ પર સુશોભન માટે થાય છે. ધાતુનાં વાસણો, ટોડલા, લાકડાના પટારા, લાકડાના હીંચકા, બારીના ઝરૂખા, બારસાખ વિવિધ રીતે સુશોભન કરેલાં જોવા મળે છે. આજે પણ ફોટોકેમ, ટેબલ-લેમ્પ, પડદા, ચાદરો, સાડી, તોરણો, દિવડા, ટ્રેસ-મટિરિયલ્સ જેવી વસ્તુઓ પર કલાત્મક ભાતરચના જોવા મળે છે. ભાતચિત્ર લોકજીવનમાં ઓતપ્રોત થયેલું જોવા મળે છે.

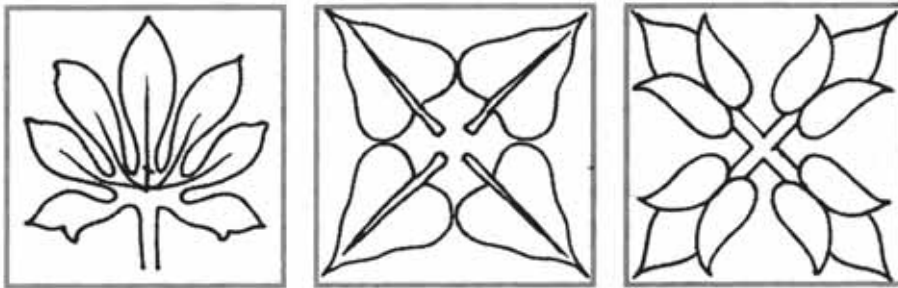
ભાતચિત્રમાં ભૌમિતિક આકારો જેવા કે ચોરસ, ત્રિકોણ, ગોળ, લંબગોળ, કુદરતી આકારો ફળ-ફૂલ, વેલ, વૃક્ષ, પીંછાં જેવા કુદરતી આકારો વિવિધ પ્રકારનાં પશુ-પંખીઓ, પ્રાણીઓ, છીપલાં, પતંગિયાં વગેરેનો ઉપયોગ થાય છે. આજના આધુનિક જીવનમાં અર્મૂત આકારોવાળી ભાતરચનાનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

ભાતચિત્રના પ્રકારો :

ભાતચિત્રના પ્રકારો ચાર છે :

(1) ભૌમિતિક આકારોવાળી ભાતરચના (Geometrical Design) :

કંપાસનાં સાધનોની મદદથી બનતા આકારોનો ઉપયોગ કરીને બનતી ભાતરચનાને ભૌમિતિક આકારોવાળી ભાત કહે છે. દા.ત., ગોળ, ચોરસ, ત્રિકોણ, ષટ્કોણ, અર્ધગોળ વગેરેની ભાત, વણાટકામની ભાત તેમજ લોખંડની જાળીઓ તથા ટાઈલ્સ પર આવી ભાતરચના વધારે મળે છે.

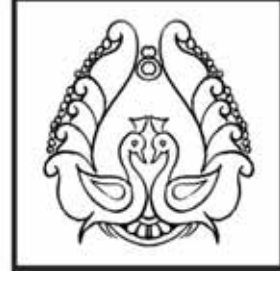
(2) કુદરતી આકારોવાળી ભાતરચના (Natural Design) :

કુદરતમાંથી મળતાં પાન, ફળ, ફૂલ, પશુ-પંખી, શંખ, છીપલાં, માછલી, પતંગિયાં જેવા કુદરતી આકારોનો ઉપયોગ કરીને જે રચનાકૃતિ કરવામાં આવે તેને કુદરતી આકારોવાળી ભાતરચના કહે છે.

ભરતકામની રચનાઓમાં આ પ્રકારની ભાતરચના વધારે જોવા મળે છે. આમાં છાયા-પ્રકાશનું બંધન હોતું નથી.

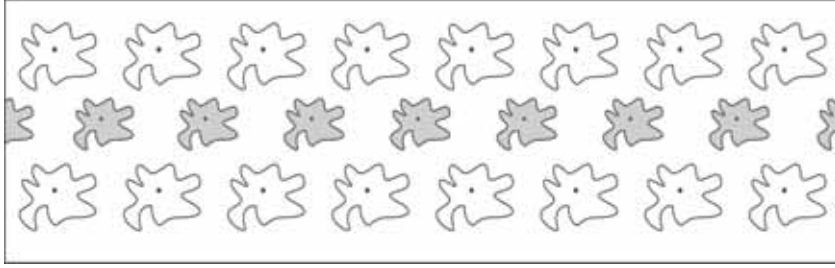
(3) અલંકૃત આકારોવાળી ભાતરચના (Decorative Design) :

કુદરતમાંથી મળતા આકારોને બુદ્ધિ-કૌશલ્ય અને સૌંદર્યની દૃષ્ટિથી વધારે સુશોભિત (અલંકૃત) કરીને રચનાકૃતિ કરવામાં આવે તેને અલંકૃત આકારોવાળી ભાતરચના કહે છે.

અલંકૃત આકારોવાળી ભાતરચનાનો રંગોળી, ટાઈલ્સ, મુક્ત હસ્તચિત્ર(ફ્રી હેન્ડ) વગેરેમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(4) અમૂર્ત (અનિયમિત) આકારોવાળી ભાતરચના (Abstract Design) :

ટ્રેસિંગ કરેલા આકારો

આખા ભાગમાં એક જ આકાર

અમૂર્ત આકારોવાળી ભાતરચનામાં ભૌમિતિક, નૈસર્ગિક કે અલંકૃત આકારો સાથે સંબંધ ન હોય, એટલે કે કોઈ ચોક્કસ આકાર ન હોય અને માત્ર સ્વતંત્ર રચના હોય તેને અમૂર્ત આકારોવાળી ભાતરચના કહે છે.

સાડી, ટ્રેસનું કાપડ, પડદા, ચીનાઈ માટીનાં વાસણો વગેરે પર આવી ભાતરચના વધારે જોવા મળે છે.

ભાતચિત્રના સિદ્ધાંતો :

ભાતચિત્રનો ઉપયોગ વસ્તુની સુંદરતા તથા સુશોભન વધારવા માટે કરવામાં આવે છે. ભાતચિત્રમાં ભાતના એક અથવા વધુ આકારોની સુંદર ગોઠવણી કરવામાં આવે છે. આકારો સમતોલ અને અવ્યવસ્થિત હોય તો ભાતચિત્ર સુંદર બનતું નથી તેની સાથે રંગોનું આયોજન પણ મહત્વનું છે.

ભાતચિત્રના ત્રણ સિદ્ધાંતો છે :

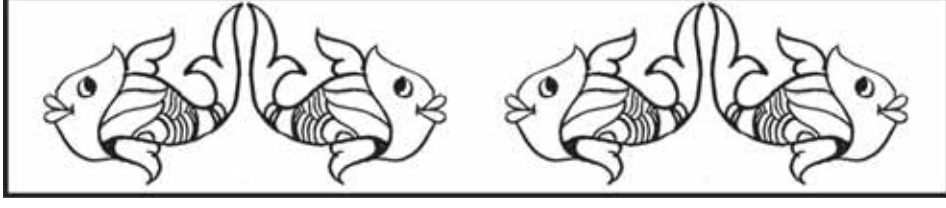
(1) પુનરાંકન (પુનરાવર્તન) (Repetition) (2) વિસ્તરણ (Radiation) (3) સમતોલ (Balance)

(1) પુનરાવર્તન કે પુનરાંકન (Repetition) : એક જ આકારને વારંવાર વાપરવામાં આવે તેને પુનરાંકન કહેવાય છે. પુનરાંકન એ ભાતચિત્રનો મહત્વનો સિદ્ધાંત છે. પુનરાંકન વિવિધ રીતે કરવામાં આવે છે જેના પ્રકારો નીચે મુજબ છે :

સાદું પુનરાંકન (Simple Repetition) : ભાત માટે નક્કી કરેલા કોઈ પણ એક આકારને એક કરતાં વધુ વાર પુનરાંકન કરવામાં આવે ત્યારે સાદું પુનરાંકન તૈયાર થાય છે.

ઊલટ-સૂલટ પુનરાંકન (Counter Change Repetition) : ભાત માટે નક્કી કરેલા કોઈ પણ એક આકારને એક વખત સૂલટો અને બીજી વખત ઊલટો ગોઠવીને ભાત તૈયાર કરવામાં આવે છે.

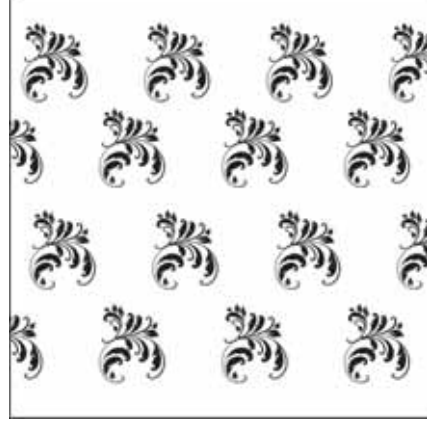
વૈકલ્પિક પુનરાંકન (Alternating Repetition) : ભાત માટે નક્કી કરેલા બે જુદા-જુદા આકાર હોય છે. ટ્રેસિંગ પેપરની મદદથી પહેલાં એક આકાર પછી બીજો આકાર વળી પાછો પહેલો અને બીજો એમ જરૂરિયાત મુજબ વારંવાર ગોઠવવાથી વૈકલ્પિક પુનરાંકન થાય છે.

સર્વવ્યાપી પુનરાંકન (All Over Repetition) :

આ ભાત માટે નક્કી કરેલા આકાર એક કે વધારે આકારને ચારે તરફ સમગ્ર જગ્યા પર એકસરખું વિભાજન કરી ટ્રેસિંગ પેપરની મદદ વડે ગોઠવવાથી સર્વવ્યાપી પુનરાંકન થાય છે.

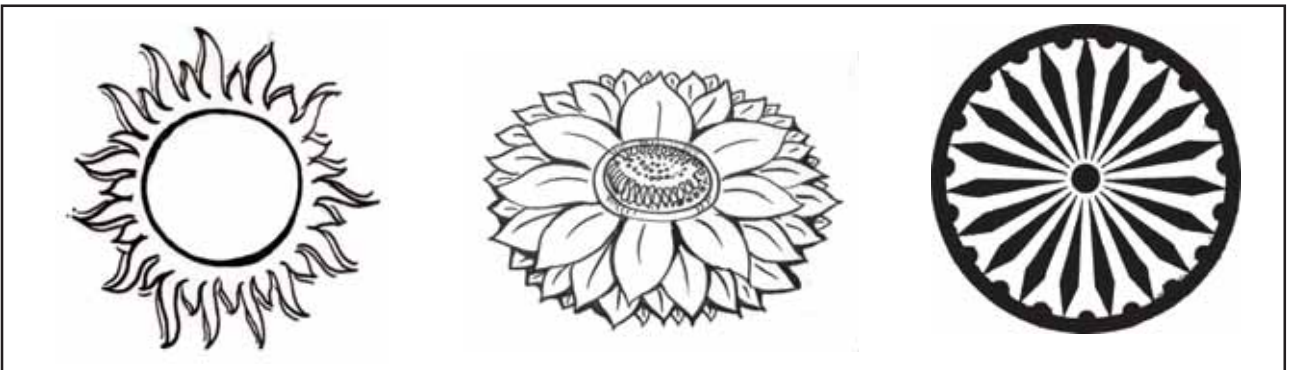
આ બધા પુનરાંકનની ભાતરચનાઓ કરવામાં ટ્રેસિંગ પેપર (અર્ધ પારદર્શક કાગળ)નો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

(2) વિસ્તરણ (Radiation) : વિસ્તરણ એટલે

રેખા, રંગ કે આકારનું એક દિશા કે ચારે દિશામાં ચોક્કસ રીતે ફેલાઈ જવું. સૂર્યનાં કિરણો, સૂરજમુખીનું ફૂલ, વેલ કે ડાળી પર વિસ્તરણનો સિદ્ધાંત જોવા મળે છે. સામાન્ય રીતે વિસ્તરણના ચાર પ્રકાર જોવા મળે છે

કેન્દ્રમાંથી વિસ્તરણ (Radiation from the Center) :

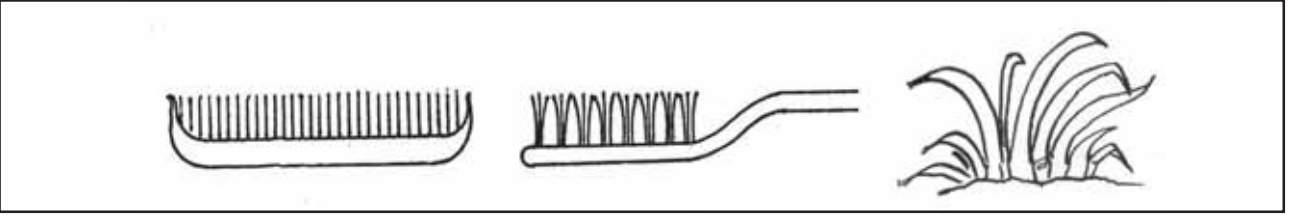
કોઈ એક જ મધ્યબિંદુમાંથી કેન્દ્રની આજુબાજુ આકારો, રેખા કે રંગો વિસ્તરેલા હોય તેવી ગોઠવણીને કેન્દ્રમાંથી વિસ્તરણ કહેવામાં આવે છે. દા.ત., પ્રકાશતો સૂર્ય, સૂરજમુખીનું ફૂલ, ચક્રના આરા વગેરે

બિંદુમાંથી વિસ્તરણ (Radiation from a point) :

કોઈ એક જ બિંદુમાંથી આકાર, રેખા કે રંગ એક દિશા તરફ વિસ્તરતા હોય, તો તેને બિંદુમાંથી વિસ્તરણ કહે છે. દા.ત., ઘડિયાળની સ્પ્રિંગ, ફૂલદસ્તો, ફુવારો વગેરે.

પાયામાંથી વિસ્તરણ (Radiation from a Base) :

કોઈ એક પાયાનાં ઘણાં બિંદુમાંથી રેખાઓ, આકારો કે રંગો ફૂટી નીકળતા હોય તેને પાયામાંથી વિસ્તરણ કહેવામાં આવે છે. દા.ત., ટુથબ્રશ, જમીન પર ઊગેલું ઘાસ, કાંસકો વગેરે.

ધરીમાંથી વિસ્તરણ (Radiation from an Axis) :

ધરી રૂપી રેખામાંથી આકારો, રેખા કે રંગ વિસ્તરતા હોય તેને ધરીમાંથી વિસ્તરણ કહે છે. દા.ત., પક્ષીનું પીંછું, પાંદડાંની નસો, એન્ટેના વગેરે.

(3) સમતોલન (Balance) : સમતુલા એટલે ભાર સામ્ય, તુલાના એક પલ્લામાં 500 ગ્રામ વજનિયાં મૂકીએ તો બીજા પલ્લામાં બીજું તેટલું વજન અથવા તેટલા વજનની બીજી કોઈ વસ્તુ મૂકવામાં આવે ત્યારે બંને પલ્લાં સરખાં રહે તેને સમતુલા કહેવાય.

કોઈ પણ ચિત્રરચનામાં સમતોલનનું મહત્ત્વ છે. સમતોલનના બે પ્રકાર છે :

(1) પ્રત્યક્ષ સમતોલન (સમ સમતોલન) (Direct or Equal Balance) :

સમ સમતોલન રચનાકૃતિમાં એક બાજુ જેવી જ આકૃતિ અને રંગ બીજી બાજુ યોજી હોય ત્યારે પ્રત્યક્ષ સમતુલા જળવાઈ કહેવાય. આવા પ્રકારમાં મોટે ભાગે મધ્ય રેખા દોરીને જોતાં બંને બાજુ સરખું આવેખન થયેલું જોવા મળે છે.

દા.ત. : ફી હેન્ડ, પીપળનું પાન, તાજમહેલ, સાવધાનમાં ઊભેલો સૈનિક, મિનારો વગેરે.

(2) પરોક્ષ સમતોલન (વિષમ સમતોલ) (Indirect or Unequal Balance) :

આ પ્રકારની રચનાકૃતિમાં બંને બાજુ સમાન આકૃતિ કે રંગયોજના ન યોજી હોય છતાં આકારોની ગોઠવણી અને રંગયોજના સમતોલનવાળી દેખાય તેવી રચનાકૃતિને વિષમ સમતોલન કહે છે. દા.ત., ચાની કિટલી, મોર, નૃત્યાંગના, દોરડા પર ચાલતો નટ, વૃક્ષ.

સ્વાધ્યાય

1. યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) ભાતચિત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કયો છે ?
 (A) સુશોભન (B) ગોઠવણી (C) કારીગરી (D) રંગ-સંયોજન
- (2) કેન્દ્રમાંથી વિસ્તરણનું ઉદાહરણ કયું છે ?
 (A) સૂર્ય (B) ફુવારો (C) ટુથબ્રશ (D) ટીવી એન્ટેના
- (3) કંપાસનાં સાધનોની મદદથી બનતી ભાત કયા પ્રકારની ભાત કહેવામાં આવે છે ?
 (A) અલંકૃત ભાત (B) અમૂર્ત ભાત (C) કુદરતી ભાત (D) ભૌમિતિક ભાત
- (4) કોઈ એક આકારને વારંવાર વાપરવામાં આવે તેમાં કયો સિદ્ધાંત રહેલો છે ?
 (A) પુનરાંકન (B) વિસ્તરણ (C) સમતોલન (D) કુદરતી
- (5) રેખા, રંગ કે આકારનું એક દિશા કે ચારે દિશામાં ફેલાઈ જવાને શું કહે છે ?
 (A) પુનરાંકન (B) વિસ્તરણ (C) સમતોલન (D) રંગ-સંયોજન
- (6) પક્ષીનું પીછું કે પાંદડાની નસો કયા પ્રકારના વિસ્તરણનું ઉદાહરણ છે ?
 (A) પાયામાંથી (B) બિંદુમાંથી (C) કેન્દ્રમાંથી (D) ધરીમાંથી